

УДК 616.899.2:376.42

Руденко Л. М.

ОСОБЛИВОСТІ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ТА ЇЇ ПРОЯВІВ У ДІТЕЙ З ПОМІРНИМ СТУПЕНЕМ РОЗУМОВОЇ ВІДСТАЛОСТІ

У статті представлені результати власного дослідження особливостей порушення поведінки дітей різних вікових груп з помірним ступенем розумової відсталості, що були отримані за допомогою використання проєктивних методик “Дім-Дерево-Людина”, “Малюнок неіснуючої тварини” і “Кактус”, а також за допомогою карт спостережень Д. Скотта, методики вивчення фрустраційної реакції С. Розенцвейга. Дані дослідження необхідні для підбору правильних методів корекційної роботи з урахуванням вікових особливостей порушення поведінки у дітей.

Ключові слова: порушення поведінки, діти дошкільного віку, шкільний вік, підлітки, помірною розумова відсталість.

На сучасному етапі розвитку психології простежується тенденція, відповідно до якої багато дослідників відмовляються від абсолютизації якого-небудь одного чинника, що детермінує дитячу агресію. Переважним стає підхід, відповідно до якого віддається перевага багатофакторному розумінню причин агресії та враховуються різні її детермінанти.

Різні методологічні й концептуальні підходи до пояснення агресивної поведінки в дітей з розумовою відсталістю не дають права однозначно трактувати передумови виникнення цього феномена. Агресивність – явище неоднорідне, у якому за зовні схожою картиною проявів можуть лежати різні детермінанти. Провівши аналіз досліджень, ми констатували, що не дивлячись на те, що в спеціальній психології багато вчених займалися питаннями порушення поведінки у розумово відсталих дітей, не вивчено чинників, механізмів розвитку, що обумовлюють агресивну поведінку дітей і підлітків з розумовою відсталістю. За даними наукової літератури, не зустрілися посилання на вікові, індивідуальні особливості, хоча всі ці причини називаються фахівцями, котрі займаються вивченням агресивності дітей, без психофізичних порушень. Це, на наш погляд, може бути пояснено недостатньою розробленістю проблеми і відсутністю спеціальних досліджень.

Вивчаючи інтенсивність агресивності досліджуваних з помірним ступенем розумової відсталості та особливості прояву агресії, ми застосовували проєктивні методики “Дім-Дерево-Людина”, “Малюнок неіснуючої тварини” та “Кактус”.

Проаналізувавши дані, отримані при застосуванні методики “Дім-Дерево-Людина”, у 37,2% дітей був виявлений високий ступінь агресивності. Зокрема, у дітей дошкільного віку високий ступінь

агресивності був виявлений у 10,8% досліджуваних. У дітей молодшого шкільного віку даний показник спостерігався у 12,9%, в той час як у підлітків- у 13,5% досліджуваних. Середній рівень агресивності характерний для 7,5% дошкільників, 8,2% молодших школярів та 8,6% досліджуваних підліткового віку.

Досліджуючи прояви агресивності у дітей з помірним ступенем розумової відсталості, ми дійшли висновку, що ворожість проявляється у 13,5% дітей дошкільного віку, у 15,4% молодших школярів та у 16,8% підлітків. Конфліктність, як прояв агресивності, було виявлено у 19,8% дітей підліткового віку, 17,6% молодших школярів та 15,5% дошкільників з помірним ступенем розумової відсталості. Грубощі проявляють 7,9% досліджуваних дошкільного віку, 11,9% – молодшого шкільного віку та 12,6% підліткового. Прояви негативізму характерні для 11,1% дошкільників, 17,6% молодших школярів та 16,5% досліджуваних підліткового віку.

За результатами проведеної методики прояви вербальної агресії спостерігаються у 10,3% дітей дошкільного віку, 13,9% – молодшого шкільного та 14,7% підлітків. Прихована агресія властива 9,6% дошкільників, 11,2% молодших школярів та 10,4% підлітків.

Таким чином, у дітей з помірним ступенем розумової відсталості прояви агресивності, хоча й зростають з віком, однак немає суттєвої різниці в інтенсивності агресії та особливостях її прояву між підлітками та молодшими школярами.

Серед психологічних чинників, які впливають на прояви агресивності у дітей дошкільного віку з помірним ступенем розумової відсталості, найбільш вагомими є: відчуття тривоги, залежність від матері та погана особистісна орієнтація. Для досліджуваних молодшого шкільного віку найбільш вагомими виявилися наступні чинники: відчуття тривоги, уникнення нових переживань, порушення між персональних відносин, імпульсивність, ослаблення процесів гальмування та відчуття ізоляції, незахищеності, відторгнутості. Прояви агресивності у підлітків, за результатами дослідження, можуть обумовлюватися ригідністю, уникненням нових переживань, відчуттям ізоляції незахищеності, відторгнутості, надмірним хвилювання, що супроводжується ослабленням гальмування та імпульсивністю.

Зауважимо також, що у досліджуваних підліткового віку, порівняно з дітьми інших вікових категорій, найбільш виражено порушення міжперсональних відносин, тенденція до відчуження та опозиції та асоціальні прояви в поведінці.

Таким чином, прояви агресивної поведінки у дітей з помірним ступенем розумової відсталості великою мірою обумовлюються особливостями нервової системи дітей, успішністю взаємодії з оточуючим середовищем,

стабільністю та незмінністю обставин та ситуації.

Проаналізувавши результати, отримані при проведенні проективної методики “Кактус”, ми дійшли висновку, що прояв агресивності у дітей з помірним ступенем розумової відсталості досить високий, при цьому найвищий рівень був виявлений у підлітків – 18,2%, у досліджуваних молодшого шкільного віку даний показник становить 16,8%, а у дітей дошкільного віку – 14,5%.

Досліджуючи за результатами даної методики психологічні чинники, що впливають на агресивні прояви у дітей, ми дійшли висновку, що інтровертованість була найбільш вираженою у малюнках дітей молодшого шкільного віку (27,9%). Показник “тривога” є характерним для 16,8% досліджуваних дошкільного віку, 19,5% – молодшого шкільного та 17,7% підліткового. Егоцентризм найбільш виражений у дітей дошкільного віку (10,1%). Залежність, невпевненість в собі проявляють 9,3% досліджуваних дошкільного віку, 11,2% – молодшого шкільного віку та 10,5% – підліткового.

Імпульсивність виявилася найбільш вираженою у підлітків – 17,8%.

Таким чином, виникнення агресивних реакцій, у дітей з помірним ступенем розумової відсталості пов'язано не лише з органічною недостатністю центральної нервової системи, але й з певними особистісними проявами дітей. Зокрема, у досліджуваних молодшого шкільного віку, порівняно з іншими віковими категоріями, найвищі показники інтровертованості, тривожності, залежності та невпевненості у собі.

Аналіз результатів, отриманих при застосуванні методики “Малюнок неіснуючої тварини”, дає підстави для наступних висновків:

– показник “агресія” був виявлений у 17% досліджуваних підліткового віку, 15,9% молодших школярів та 12,8% дітей дошкільного віку;

– вербальна агресія за результатами методики була виявлена у 12,1% дошкільників, 14,5% досліджуваних молодшого шкільного віку та 14,8% підлітків;

– захисна вербальна агресія властива для 6,8% досліджуваних дошкільного віку, 9,5% молодшого шкільного та 9,1% підлітків;

– показник “спонтанна агресія” за результатами дослідження має такий відсотковий розподіл залежно від віку: 6,9% дошкільників, 7,7% молодших школярів та 8,2% підлітків;

– агресивний самозахист властивий для 8,2% досліджуваних дошкільного віку, 9,5% молодшого шкільного та 9,6% підліткового віку.

Поглиблений аналіз результатів дав змогу виокремити психологічні чинники, які можуть провокувати появу агресивних реакцій у дітей з помірним ступенем розумової відсталості, а саме: тривожність, виснаження, наявність проблем і труднощів у спілкуванні, захист від оточуючих зі страхом і тривогою, захист від оточуючих з підозрою, готовність до захисту

будь-якого рівня та в різноманітних ситуаціях.

Аналіз малюнків дітей з помірним ступенем розумової відсталості дав змогу проаналізувати наявність перерахованих чинників у даної групи досліджуваних: тривожність, виснаження, наявність проблем і труднощів у спілкуванні, захист від оточуючих зі страхом і тривогою, захист від оточуючих з підозрою, готовність до захисту будь-якого рівня та в різноманітних ситуаціях.

Прослідкувавши вікові особливості, за результатами дослідження, ми можемо сказати, що агресивність у дітей з помірним ступенем розумової відсталості зростає від дошкільного до підліткового віку. Прояви вербальної агресії практично в однаковій мірі виражені як у молодших школярів, так і у підлітків. Прояви захисної вербальної агресії найбільш характерні для досліджуваних молодшого шкільного віку, в той час як прояви спонтанної агресії більш характерні для підлітків. Агресивний самозахист однаковою мірою виражений як у досліджуваних молодшого шкільного, так і у підліткового віку. Зауважимо також, що серед психологічних чинників, які провокують прояви агресивної реакції для дітей молодшого шкільного віку найбільш вагомими є тривожність, наявність проблем і труднощів у спілкуванні та захист від оточуючих зі страхом і тривогою. Для дітей дошкільного віку такими чинниками є тривожність та наявність проблем і труднощів у спілкуванні. У досліджуваних підліткового віку найбільш вагомими чинниками виявилися наступні: тривожність та наявність проблем і труднощів у спілкуванні, захист від оточуючих з підозрою та готовність до захисту будь-якого рівня та в різноманітних ситуаціях.

Аналіз результатів, отриманих при проведенні методики "Тест руки" Вагнера, дав змогу дослідити готовність дітей з помірним ступенем розумової відсталості до зовнішнього прояву агресії, небажання пристосовуватися до оточення. Результати дослідження, свідчать про те, що у дітей дошкільного віку найбільш вираженими є наступні категорії: страх, залежність, пасивна байдужість та активна байдужість. Отримані результати дають підстави для наступних висновків: діти дошкільного віку з помірним ступенем розумової відсталості схильні шукати допомогу чи підтримку в інших людей або ж можуть проявляти готовність до підпорядкування оточуючим. Однак, така поведінка, на наш погляд, може бути пов'язана, насамперед, із переживанням страху та тривожності в ситуаціях агресивних проявів іншої особи та прагненні захиститися. Як правило, дана категорія дітей не схильна до проявів активних і спрямованих дій агресивного характеру.

Найбільш вираженими категоріями, які виявлені за результатами методики, у досліджуваних молодшого шкільного віку є: комунікація, покаліченість та активна байдужість. Таким чином, молодші школярі,

порівняно з досліджуваними підліткового та дошкільного віку, намагаються спілкуватися з оточуючими, бажають зворотного зв'язку і прийняття, хочуть бути зрозумілим для своєї аудиторії.

Для досліджуваних підліткового віку найбільш вагомими є наступні категорії: агресія, директивність, демонстративність та емоційність. Виокремлені категорії свідчать про те, що підлітки з помірним ступенем розумової відсталості схильні до прояву агресивних дій, прагнучи при цьому домінувати над оточуючими та всіляко привернути їхню увагу. Разом з тим, порівняно з дітьми інших вікових категорій, вони найбільш схильні до вираження прихильності та доброзичливості до оточуючих.

На наступному етапі статистичного аналізу результатів ми вираховували кількісний показник відкритої агресивної поведінки у дітей різних вікових категорій. Даний показник у дошкільників дорівнював $A_p=9,35$. Залежно від віку, показник відкритої агресивної поведінки збільшувався і у досліджуваних молодшого шкільного віку становив $A_p=14,5$. У підлітків $A_p=17,5$. Таким чином, у дітей з помірним ступенем розумової відсталості з віком зростає тенденція до відкритої агресивної поведінки.

Подальший аналіз результатів був спрямований на обчислення наступних коефіцієнтів: коефіцієнт очікуємої агресії, особистісної дезадаптації та комунікативності-агресивності.

Коефіцієнт очікуємої агресії (K_a) у дітей дошкільного віку становить 1,83. У молодших школярів даний коефіцієнт дорівнював 2,19. У підлітків коефіцієнт очікуємої агресії найвищий і становить 2,32. За результатами дослідження досить вагомим чинником, що впливає на прояви агресивної поведінки є особистісна дезадаптація дитини, що часто пов'язана з функціонуванням дитини в соціальній сфері. Тому на наступному етапі дослідження ми вираховували коефіцієнт особистісної дезадаптації досліджуваних з помірним ступенем розумової відсталості (K_{dez}). У дошкільників він становить 1,03; у молодших школярів – дорівнює 1,17. У підлітків коефіцієнт особистісної дезадаптації становить 1,23. Таким чином, особистісна дезадаптація у дітей з помірним ступенем розумової відсталості з віком зростає.

Ще один показник, що вираховувався нами статистично, показує готовність до проявів вербальної агресії ($K_{com-agr}$). Найвищим даний коефіцієнт виявився у дошкільників і становить 0,83. У молодших школярів коефіцієнт комунікативності-агресивності дорівнює 0,71, у підлітків – 0,64.

Досліджуючи прояви поведінки у дітей з помірним ступенем розумової відсталості, ми застосовували метод спостереження. Аналіз заповнених карт спостережень Д. Скотта показав, що найбільш вираженими синдромами у дітей дошкільного віку виявилися наступні: недовіра до людей, речей, ситуацій; тривожність по відношенню до дорослих;

тривожність по відношенню до дітей; невгамовність та емоційне напруження. Аналізуючи специфіку даних синдромів, ми дійшли наступних висновків:

– найбільш вагомим фактором для дітей дошкільного віку є міра прийняття дитини соціумом;

– тривожне відношення дитини до дорослого з'являється за наявності у дошкільника хвилювання і невпевненості з приводу того, чи приймають його дорослі. Враховуючи результати попереднього дослідження, яке свідчить про велику ступінь залежності дитини даного віку від дорослих, ми стверджуємо, що неприйняття з боку дорослого є досить вагомим чинником, який провокує агресивну поведінку дитини з розумовою відсталістю;

– діти дошкільного віку з помірним ступенем розумової відсталості проявляють агресивну ворожість за умови неприйняття з боку інших дітей;

– значна частина дітей дошкільного віку з помірним ступенем розумової відсталості проявляють нездатність до роботи, що вимагає концентрації уваги і довготривалих зусиль. В ситуаціях, коли від дитини цього вимагають, є велика ймовірність агресивних проявів.

Таким чином, найбільш вагомими чинниками, які обумовлюють агресивну поведінку у дітей дошкільного віку з помірним ступенем розумової відсталості є неуспішність та переживання дискомфорту в соціальному середовищі та ситуації, що вимагають довготривалих зусиль та концентрації.

Зауважимо також, що дошкільники з помірним ступенем проявляють підвищену тривожність не лише по відношенню до дітей, але й до дорослих.

У досліджуваних молодшого шкільного віку найбільш вираженими виявилися такі синдроми як асоціальність, тривожність по відношенню до дорослих, ворожість по відношенню до інших дітей та емоційне напруження. Як і діти дошкільного віку, молодші школярі проявляють схвильованість і невпевненість з приводу того, чи люблять і приймають їх дорослі. Вони схильні всіляко звертати на себе увагу, прагнучи досягнути прийняття дорослого. Але оскільки, навички ефективного спілкування у дітей молодшого шкільного віку з помірним ступенем розумової відсталості не розвинуті відповідно до вікової норми, привертаючи увагу, вони можуть використовувати асоціальні форми поведінки. Невпевненість у схваленні дорослих проявляється у досліджуваних молодшого шкільного віку в різних формах негативізму. Не досягаючи схвалення та прийняття, у дитини з'являється відсутність бажання сподобатися дорослим і байдуже ставлення до них. Для досліджуваних даної групи характерне також емоційне напруження, що пов'язано з емоційною незрілістю та наявністю

страхів. Порівняно з досліджуваними інших вікових категорій, у молодших школярів найбільш виражена ворожість по відношенню до інших дітей, що іноді проявляється у відкритій агресивній ворожості. Внаслідок дезадаптації в соціальній сфері у досліджуваних даної групи формується захисні настанови по відношенню до будь-яких контактів з людьми.

В підлітковому віці у дітей з помірним ступенем розумової відсталості захисні настанови стосовно сфери спілкування поглиблюються, діти уникають контактів, замикаються у собі. У підлітків, порівняно з молодшими школярами, найбільш виражені перепади активності, зміна настрою, схильність до роздратування та фізіологічне виснаження. Зауважимо також, що майже 5% підлітків та 5% молодших школярів переживають гострі форми депресії. У досліджуваних підліткового віку також найбільш виражені асоціальні форми поведінки та ворожість по відношенню до дорослих, що проявляється у різних формах: від неприйняття дорослих до відкритої некерованої ворожості по відношенню до них. Досить вираженою у підлітків є також ворожість по відношенню до інших дітей. У досліджуваних даної групи, порівняно з іншими, найбільш виражені невротичні симптоми. Вони, як і дошкільники, проявляють нездатність до роботи, що вимагає концентрації уваги і довготривалих зусиль. Таким чином, агресивна поведінка у дітей підліткового віку насамперед пов'язана з соціальною сферою, зокрема, спілкуванням та емоційним станом досліджуваних.

Для виявлення особливостей агресивної поведінки у дітей з помірним ступенем розумової відсталості ми вивчали фрустраційні реакції дітей залежно від віку. З цією метою ми застосовували методику вивчення фрустраційних реакцій С. Розенцвейга.

Як ми вже зауважували, для дітей з помірним ступенем розумової відсталості найбільш характерними є екстрапунітивні реакції, що найбільш вираженими виявилися у підлітків (23,1% досліджуваних); імпульсивні реакції найбільш характерні для дошкільників (13,4% досліджуваних). Інтропунітивні реакції найбільш виражені у дітей молодшого шкільного віку (7,3% досліджуваних).

Таким чином, підлітки з помірним ступенем розумової відсталості найбільш схильні до реакцій, що спрямовані на оточення, при відсутності реакцій, що спрямовані на самого себе. У дошкільників реакція найчастіше виражається в тому, що дитина сприймає фруструючу ситуацію як малозначну, яка може виправитися сама собою.

За типом реакції найбільш вираженими є реакції з фіксацією на самозахисті, які найбільш характерні для підлітків (35,7% досліджуваних даної групи). Реакції з фіксацією на перешкоді найбільш властиві досліджуваним дошкільного віку (8,6%). Реакція з фіксацією на задоволенні потреби найбільш виражена у досліджуваних молодшого шкільного віку

(5,8% досліджуваних).

За результатами дослідження дошкільників з помірним ступенем розумової відсталості, ми дійшли висновку, що у дітей дошкільного віку суттєво менша кількість реакцій з фіксацією на самозахисті. Зауважимо, що кількість реакцій, при яких відповідальність за ситуацію зводиться до мінімуму і дитина всіляко уникає засудження, у дошкільників з помірним ступенем розумової відсталості зростає більше, ніж у двічі. Кількість реакцій, що пов'язані з активним запереченням провини за вчинок, який дитина здійснила, навпаки, зменшилася в 3 рази. Аналізуючи отримані результати, ми дійшли висновку, що внаслідок глибокого порушення мислиневих операцій діти дошкільного віку з помірним ступенем розумової відсталості не здатні до аналізу ситуації, тому не усвідомлюють своєї провини. Реакція досліджуваних даної групи на ситуацію фрустрації, частіше за все, спрямована на уникнення будь-якого засудження. Нашу думку підтверджує аналіз найбільш виражених у дошкільників реакцій, а саме: зведення відповідальності до мінімуму та тенденція не помічати складності фруструючої ситуації. У досліджуваних молодшого шкільного віку з помірним ступенем розумової відсталості зменшилася кількість реакцій, що спрямовуються на живе чи неживе оточення у формі підкреслення ступеню фруструючої ситуації, у вигляді осуду зовнішньої причини фрустрації чи вимоги, щоб дану ситуацію вирішила третя особа. Однак збільшилася кількість реакцій, за яких дитина сприймає фруструючу ситуацію як сприятливу для себе та реакцій, в яких досліджувані сприймають фруструючу ситуацію як малозначну, в якій немає нічиєї провини. Найбільш вираженими у молодших школярів з помірним ступенем розумової відсталості є три типи реакцій: очікування, що третя особа вирішить ситуацію; домінування почуття неповноцінності та зведення відповідальності до мінімуму. Таким чином, досліджувані даної групи, як і дошкільники, не аналізують ситуацію, не намагаються її вирішити, а очікують, що хтось вирішить її за них.

Підсумовуючи результати дослідження, ми дійшли висновку, що агресивність у дітей з помірним ступенем розумової відсталості з віком зростає. Однак інтенсивність агресивних проявів в молодшому шкільному віці майже не відрізняється від підліткового.

Дослідивши особливості агресивної поведінки дітей різних вікових груп з помірним ступенем розумової відсталості, ми припускаємо, що без спеціальної психокорекційної роботи рівень агресивності та прояви агресії у дітей з розумовою відсталістю з віком збільшуються. Однак при побудові психокорекційної програми варто брати до уваги не лише особливості прояву агресії залежно від віку та ступеню розумової відсталості, але й психологічні чинники, що впливають на формування та прояви агресивної

поведінки.

Використана література:

1. Аранович О. А. О некоторых формах патологии поведения у детей и подростков с интеллектуальной недостаточностью / О. А. Аранович // Актуальные проблемы психоневрологии детского возраста. – М., 1973. – С. 201-206.
2. Бурлачук Л. Ф. Психодиагностика : учебник для вузов / Л. Ф. Бурлачук. – СПб. : Питер, 2003. – 351 с.
3. Бэрон Р. Агрессия / Р. Бэрон, Д. Ричардсон. – СПб., 1998. – 336 с.
4. Иванов Е. С. Биологические и социальные факторы в формировании нарушений поведения у учеников вспомогательных школ / Е. С. Иванов, Л. М. Шипицина, Э. Г. Крутикова, Б. А. Бараш, Т. А. Никольская // Биологические и социальные факторы в формировании нарушений поведения у детей и подростков : межвуз. сб. науч. трудов. – Л., 1989. – С. 22-25.
5. Ильина М. Н. Психологическая оценка интеллекта у детей / М. Н. Ильина – СПб. : Питер, 2006. – С. 25-63.
6. Исаев Д. Д. Типологические модели поведения подростков с различными формами аддиктивного поведения [Текст] / Д. Д. Исаев, И. И. Журавлёв, В. В. Озерецковский. – СПб., 1999. – 313 с.
7. Можгинский Ю. Б. Агрессия подростков: Эмоциональный и кризисный механизм / Ю. Б. Можгинский. – СПб. : Санкт-Петербургский университет МВД России, 1999. – 264 с.
8. Райгородская Д. Я. Психодиагностика детей / Д. Я. Райгородская. – Бахрах-М, 2008.

References:

1. Aranovich O. A. O nekotorykh formakh patologii povedeniya u detey i podrostkov s intellektualnoy nedostatochnostyu / O. A. Aranovich // Aktualnye problemy psikhonevrologii detskogo vozrasta. – M., 1973. – С. 201-206.
2. Burlachuk L. F. Psikhodiagnostika : uchebnik dlya vuzov / L. F. Burlachuk. – SPb. : Piter, 2003. – 351 s.
3. Beron R. Agressiya / R. Beron, D. Richardson. – SPb., 1998. – 336 s.
4. Ivanov Ye. S. Biologicheskies i sotsialnye faktory v formirovanii narusheniy povedeniya u uchenikov vspomogatelnykh shkol / Ye. S. Ivanov, L. M. Shipitsina, E. G. Krutikova, B. A. Barash, T. A. Nikolskaya // Biologicheskies i sotsialnye faktory v formirovanii narusheniy povedeniya u detey i podrostkov : mezhvuz. sb. nauch. trudov. – L., 1989. – S. 22-25.
5. Iliina M. N. Psikhologicheskaya otsenka intellekta u detey / M. N. Iliina – SPb. : Piter, 2006. – S. 25-63.
6. Isaev D. D. Tipologicheskies modeli povedeniya podrostkov s razlichnymi formami addiktivnogo povedeniya [Tekst] / D. D. Isaev, I. I. Zhuravlev, V. V. Ozeretskovskiy. – SPb., 1999. – 313 s.
7. Mozhginskiy Yu. B. Agressiya podrostkov: Emotsionalnyy i krizisnyy mekhanizm / Yu. B. Mozhginskiy. – SPb. : Sankt-Peterburgskiy universitet MVD Rossii, 1999. – 264 s.
8. Raygorodskaya D. Ya. Psikhodiagnostika detey / D. Ya. Raygorodskaya. – Bakhrakh-M, 2008.

РУДЕНКО Л. М. Особенности агрессивного поведения и его проявления у детей с умеренной степенью умственной отсталости.

В статье представлены результаты собственного исследования особенностей нарушения поведения детей разных возрастных групп с умеренной степенью умственной отсталости, которые были получены с помощью использования проективных методик “Дом-Дерево-Человек”, “Рисунок несуществующего животного” и “Кактус”, а также с помощью карт наблюдений Д. Скотта, методики изучения фрустрационной реакции С. Розенцвейга. Данные исследования необходимы для подбора правильных методов коррекционной работы с учетом возрастных особенностей нарушения поведения у детей.

Ключевые слова: нарушения поведения, дети дошкольного возраста, школьный возраст, подростки, умеренная умственная отсталость.

RUDENKO L. M. Features of agresivnogo conduct and his display for children with the moderate degree of mental backwardness.

The article presents the results of our study behavioral disorders of children of different age

groups with moderate mental retardation that have been obtained through the use of projective techniques "House-Tree-Man", "Figure nonexistent animal" and "Cactus", as well as with cards observations D. Skotta methods for studying reaction S. Rozentsveyga frustration. These studies are necessary for the selection of the correct remedial work with age-appropriate behavior disorders.

Key words: behavioral disorders, preschool children, school-age children, adolescents, moderate mental retardation.

УДК 371.134 : 377

Ткачук С. І.

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ ІНЖЕНЕРІВ-ПЕДАГОГІВ ДЛЯ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ

У статті розглянуто особливості та сутність професійної підготовки майбутніх інженерів-педагогів. Проаналізовано дослідження, у яких висвітлено професійну підготовку майбутніх педагогів. Визначено детермінанти структури змісту практичної професійної освіти, особливості інженерно-педагогічної діяльності. Виявлено перспективи подальших досліджень, що виражається в удосконаленні професійної підготовки майбутніх інженерів-педагогів для системи професійно-технічної освіти.

Ключові слова: підготовка, професійна освіта, інженер-педагог, інженерно-педагогічна освіта, навчально-виробнича діяльність, професійно-технічні навчальні заклади.

У сучасному суспільстві, яке стрімко розвивається, відбувається швидке накопичення й постійне оновлення інформації. За таких умов неможливо навчити людину на все життя, необхідно закласти в ній інтерес і прагнення до оновлення знань, навчити її вчитися. Вища освіта є одним із визначальних чинників, що впливають на професійне становлення людини. Це означає, що від якості пропонованої вищої освіти безпосередньо залежить успішність окремої людини і в цілому позитивний розвиток усього суспільства. Одним із показників успішності самої освіти є поєднання освіти з наукою та виробництвом з метою підготовки конкурентоспроможного людського капіталу для високотехнологічного та інноваційного розвитку країни, самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства, ринку праці та держави у кваліфікованих фахівцях.

Сьогодні рівень та якість підготовки фахівців (майбутніх інженерів-педагогів) стає найважливішим чинником та необхідною передумовою ефективного вирішення завдань розвитку економіки України. Сучасні економічні та соціально-політичні умови потребують працівника "нового типу" – професійно і соціально мобільного, такого, що має глибокі професійні знання з інтегрованих професій, володіє економічними і правовими знаннями, здатного до технічної та соціальної творчості,